

TÜRK FELSEFE DERNEĞİ YAYINI

ISSN 1301-0875

FELSEFE DÜNYASI

2018/YAZ | SAYI: 67

İNSAN AKLININ EVRİMSEL GELİŞİMİ ÜZERİNE: ZIT GÖRÜŞLERİN KISA BİR ANALİZİ VE FELSEFİ BİR YORUM

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 67, Yaz 2018, ss. 120-143.

Makale Geliş Tarihi: 30.01.2018 | Yayına Kabul Tarihi: 16.04.2018

Engin YURT*

İnsanlık şu an geldiği noktaya hiç düşünmeden gelmiş olamaz. Gerçekten de felsefe, edebiyat, sanat, tıp, teknoloji gibi şeyler asla ortaya kendiliğinden çıkacak türde şeyler değildir. Böyle düşünüldüğünde insan aklının yaratıcı gücü ön plana çıkar. İnsan yaratır. İnsan tek başına yaratır. İnsan başka insanlarla birlikte yaratır. Her ihtimalde onun bir tür ve ırk olarak bu yaratıcı yönü, onun tarih içindeki bu yapısı (bazıları bir ilerleme bile görebilir burada) onun aklını felsefi antropoloji, evrimsel antropoloji ve evrimsel psikoloji için kaçınılmaz bir soru hâline getirir. Nasıl oldu da, ne oldu da insan akli şimdi olduğu hâle gelebildi ve doğada mevcut olan, yaşayan diğer canlıların sahip olduğu akıldan daha başka bir şey olabildi? Bu, bir anlamda *akıl kökeni* sorusu ile aynı şeyi sorar. Ne oldu da insan evrimin tarihsel sayfalarında şu an sahip olduğu düşünme ve akla sahip olur hâle geldi? Bu makalede, bu ve bu türden sorulara verilen cevapların bir analizinin yapılması ve bu analiz sonucu ortaya çıkan şeyin felsefe ve insan aklının mevcudiyeti için ne anlama geldiğinin sorgulanması denenecektir.

Burada öncelikle “akıl” ile kastedilen şeyin ne olduğunun az çok belirlenmesi, sınırlandırılması ve yapısının nasıl olduğunun ortaya koyulması lazım. Akıl, elbette birçok şeydir, ancak bu makale için onun önemli olan bağlamı, onun her zaman bir psikolojik yapı olarak bilinç ile donanmış, donatılmış olmasıdır. Akıl bu anlamda tek bir şey olduğu kadar, kendi bölümleri, kendi katmanları ve -özellikle söz konusu bilinçdışı olduğunda- kendine ait farklı iç mekanizmaları olan ve insanın belli çağlarında belli açılardan gelişen, sabit durmayan bir yapıdır

* Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi

Daha ilkel bir psişik yapının ve çocuklarda daha da güçlü olan güdünün kalıtı bir bilinçdışı psişik aygıtın varlığı, uyurken gördüğümüz düşlerde, uyku ile uyanıklık arasındaki yarı-uyku durumlarında görünen düş kurmalarda kendini gösteriyor [...] “sürekli telkin” şöyle şemalaştırılabilir: Bir birey ipnozla uyutulduğu zaman, doktor ona şöyle bir anda şu ya da bu edimi yerine getirmesini buyurur; örneğin uyandıktan yarım saat sonra kabinin içinde dört ayak üzerinde yürümesini istemek gibi saçma bir şeyi buyurur. Bu telkinden hasta uyandırılır. Beriki tüm bilincini yeniden kazanmıştır ve kendisine verilen buyruğu hiç anımsamaz. Ama doktorun saptadığı saatte, hasta hareketlenmeye başlar, bir şeyler arar gibidir ve sonunda dört ayak üzerinde durmanın bir yolunu bulur; örneğin parasını ya da düğmesini aramayı bahane eder; bu durumda sağı solu aramaya başlar, kendisine buyurulmuş olduğu gibi içeriği baştan sona dolaşır, ama kendi özgür istemiyle davrandığını sanarak bu buyruğu hiç anımsamaz. Eğer buraya yakından bakılacak olursa, psikanalitik kuramın temeli görülür: Çocukluğun ilk yılları, ipnoz durumuna benzer. Bu yaşlarda çocuk kendi arzularına ve eğilimlerine ters düşen etkilere ve telkinlere uğrar. Bu ise çatışmalara ve psikolojik travmalara yol açar; çocuk ve yetişkin birey bunları daha sonra artık anımsamaz, ama kendileri bilmeden sürekli olarak davranışlarında kendini gösterir.¹

Yukarıdaki alıntıda bahsedilen hipnoz durumu, doğrudan bu makaleyi ilgilendirmez. Dünyadaki bireylerin yüzde kaçının hipnotize edilebileceği ya da hipnoz sırasındaki telkin ile bir bilince, daha sonra yaptırılacak eylemlerin derinliğinin ve sınırının nereye kadar ulaştığı da bu makalenin ilgi konusu değildir. Ya da yapılması olası olan şu iki farklı senaryo arasındaki ayırım da bu çalışmayı ilgilendirmez: (1) Hasta, bahsi geçen “bahane bulma” işini sadece karşısındakilere karşı yapıp yerde dört ayak dolanır. O sırada içinden geçenler ise: “neden içimde yerde dört ayak dolanma isteği var ve neden bastırılmayacak kadar güçlü, onlara düğme ya da para düşürdüğümü söyledim ama acaba yalan söylediğimi ve sadece içimde karşı konulamaz bir dört ayak halinde dolanma isteği olduğu için böyle yaptığımı anladılar mı?” (2) Hasta, bahsi geçen “bahane bulma” işini sadece karşısındakilere değil ama kendisine de söyler. O sırada içinden geçenler ise: “nerede bu düğme/para?” Bu ayırım ya da bununla ilişkili olabilecek yaklaşımlar da bu makalenin ilgi alanına girmez. Bunlar en genel anlamda psikolojinin, sosyolojinin ve belki de bilişsel antropolojinin yönelmesi gereken sorulardır. Ancak bu makale yine de bu alıntıda aktarılanlar ile ilgilenir: Zira (1) bilincin eşliğinde gelişen düşünmenin ve davranışın aslında bilinçdışından kaynaklanan bir telkinde kökeninin *bulunabiliyor olması* ve hem de (2) yetiş-

1 Jean Paul Charrier, *Bilinçdışı ve İnsan*, Çev. Hüsen Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2010), s. 17-19.

kin akli ile çocuk akli arasındaki işaret edilen fark burada akla dair bir yaklaşım belirleme konusunda işlevsel bir zemin sağlar. Hastanın yerde dört ayak şekilde gerçekleştirdiği davranış yığımına bilinçli olarak “bir şeyi aramakta olmak” *düşüncesini* ve bu arama süresi boyunca gerçekleşen *düşünmelerini* eklemesinin ve bu eylemin yetisinin *kökenidir* asıl olarak bu makalenin ilgilendiği. Bilinçdışı için *telkin edilen* ile onun *eyleme dökülmesi* arasındaki bu sorgusuzluğun, bu sanki doğrudan, kesintisiz bağın aklın yapısına dair ne söylüyor olduğudur. Nasıl oluyor da bilinçdışı diye bir şey var? Nasıl oluyor da farklı bilinçdışı katmanları var? Nasıl oluyor da farklı farkındalık seviyeleri var? Nasıl oluyor da örneğin bir filmi izlerken insan kendi orada içinde bulunduğu odanın çevresel farkındalığını kaybediyor? Söz konusu bilinçdışı ya da insan psikolojisi olduğunda bundan yüz binlerce sene önce yaşamış bir insan ya da insanımsı ile şimdi modern dönemde yaşayan bir insanın akli arasında ne türden farklılıklar vardır? İşte bu ve bu türden sorular çerçevesinde aklın ele alındığı bağlam düşünülmektedir bu makalede. Bundan yüz binlerce yıl önce yaşamış bir insanımsı bir bilinçdışına sahip miydi? Ya da bilinçdışı mı ona sahipti tamamen?

Bu türden kesin cevabı olmayan sorular, bu makaleyi aklın evrimsel gelişimine bakmaya yönlendirir. Zira bu evrimsel gelişim aynı zamanda bilincin, bilinçdışının, zihnin ve yukarıda sayılan diğer kavramların da oluşum sürecinde doğrudan söz sahibidir. Bu gelişimi araştırıp sorgulamak, büyük ihtimalle yukarıda sorulan sorulara bir cevap bulamayacak olsa da yine de bu sorular söz konusu olduğunda insanlığı hangi noktada olduğunun ve bu soruların sorulması ve cevaplanmasında sorunlu olan kısımların neler olduğunun ortaya koyulmasında etkili olabilir.

A. Rimbaud Georges Izambard’a 13 Mayıs 1871 tarihli mektubunda ünlü “ben bir başkasıdır” sözünü söylediğinde aklında insanın kendi benliğine ne kadar yabancılaşabileceği mi vardı yoksa insan aklının iç yapısına, bilinçdışına dair psikolojik bir yaklaşımını mı dile getiriyordu kesin olarak bilinememez ancak aklın, özellikle insan aklının tarihsel-evrimsel çizgisini geriye doğru takip etmek nispeten zor bir iştir. Özellikle modern dönemlere kadar kalmayı başarmış en eski yazılı eserlerin yazıldığı tarihlerin ve sözsel olarak aktarıla gelmiş hikayelerin de öteki tarafına geçildiği andan itibaren, iş artık tamamen yabancı bir odada karanlıkta el yordamı ile dolaşmaya ya da bir şey aramaya benzer. Orada belki de olmayan bir şeyi. Burada artık temel kurucu güç; yazarın, elde ettiği bulgular ve yaptığı araştırmalar ile tutarlı olacak şekilde hayali bir var oluş kurgusu oluşturabilme yetisidir. Bu tarihsel-evrimsel çizgiyi geriye doğru takip etme en genel olarak şu başlıklar altında toplanabilir:

(1) Arkeolojik Kalıntılar ve Dünyanın Jeolojik-İklimsel süreci: Örneğin, yazın tarihi öncesine ait olan ve modern dönemlerde şans eseri bulunan ilkel ve ilksel mezarlara bakılır. Gömülü olanın tek bir kişi olup olmadığından, kişinin gömülme pozisyonundan ya da kişi ile birlikte birkaç eşyanın gömülü olup olmamasından, gömülü ise bu eşyaların türlerinden ve daha birçok farklı bakış açısı ve veriden hareketle araştırmacılar, o dönemdeki sosyal hayata, inançlara, yaşayış şekillerine dair muhtemel yorumlar yaparlar. Ya da arkeolojik kazılar sonucu bulunan eski yerleşim yerlerindeki yapıların nasıl bölümlenip kullanıldığı, bulunan el araç-gereçlerinin yapısı, nasıl yontulduğu, duvar resimleri, yerleşim yeri yakınında ekilmiş bir alan, tarla olarak kullanılabilir bir bölgenin olup olmadığı vs. üzerinden de bu tür muhtemel yorumlar yapılmaktadır. Hatta artık belli bir süredir, modern teknolojinin yardımıyla bulunan kemiklere sahip kişinin hangi dönemde yaşadığı, kaç yaşında öldüğü, beslenme düzeninin nasıl olduğu, boyu, yapısı, yüz hatları, iki ayak üzerinde yürümeye ne kadar evrilmiş olduğunu vs. ortaya çıkarılabiliyor ve bu veriler üzerinden de yorumlar yapılabiliyor. Bu yorumlar, Dünya'nın evrimsel süreci boyunca gerçekleşen jeolojik ve iklimsel değişimleri de gözeterек yapılr. Bugün hiçbir yazar Dünya'daki çoğu yaşamsal alanın buzullarla kaplı olduğu dönemde tarımsal bir faaliyetin yüksek olasılıkla olabileceğini düşünmez mesela. Ya da en azından bunu düşünebilmesi, o türden bir çıkarımı yapabilmesini sağlayacak veri yoktur ya da çok nadir vardır. Tüm bu bilimsel gelişmeler ve onlara dair yorumlar ümit verici ve çığır açıcı olsa da, en genelinde bu yorumların o dönemde gerçekleşmiş varoluş süreci ile ne kadar uyuşup uyuşmadığını bilmenin ne yazık ki kesin bir yolu yoktur.

(2) Olası benzer kaynaklar: Aklın bu evrimsel çizgisini geriye doğru takip etmenin bir diğer yolu şudur. Dünyanın bir köşesinde, dış dünya ile nispeten daha az ya da iletişim içindeki -ya da hiç iletişime sahip olmayan- bir topluluğu, kabileyi bulup, onların yaşayış şekillerini, inançlarını, yasaklarını, kurallarını, dillerini, düşünme tarzlarını vs. iyice araştırmaktır. Ve bu kabilelerin şimdiki zamandaki varoluşsal yapısı üzerinden, tarih öncesi toplulukların yaşayış şekilleri hakkında yakınsayan tahminlerde bulunmaktır. Bu tahminlerin üzerinde kurulduğu zemin, modern insanı ve toplumların bu sahip olduğu modernliğe ulaştırmanın sosyal, kültürel, düşünsel etkileşimi olduğu varsayımdır. Bu varsayım her ne kadar sağlam gerekçelerle destekleniyor olsa da, yine de şimdiki zamanda yaşayan ve görece daha ilkel olan kabilelerin, yazı öncesi dönemlerdeki toplulukların yaşayışları hakkında tutarlı bir şey söyleyip söylemediğini tespit etmenin de kesin bir olanağı yoktur.

(3) Mitolojiler, masallar, rüyalar: Dünyanın farklı yerlerindeki, birbirleriyle iletişime geçmiş olmaları imkânsız olan topluluk ve kabilelerin; mitlerinde, efsanelerinde, masallarında, ayinlerinde, yazılı ya da sözlü olarak aktarılmış rüyalarında göz ardı edilemeyecek ölçüde benzerlikler bulunur bazen.² Bu benzerliği zemin olarak göstererek, araştırmacılar dünyanın mit ve masallarının karşılaştırmalı okunması ve özellikle çocukluk dönemi rüyaların yorumlanması sonucunda, yazılı tarih öncesinin insan aklının işleyişi, evreni ve çevresini nasıl düşündüğü, nasıl yaşadığı hakkında olası yorumlar yapmaktadır. Ancak yine de bu yorumların da ne kadar doğru olup olmadığının tespit edilebilmesi imkânsızdır.

(4) Evrimsel Tekrar: Bu geriye doğru takip edişin bir diğer yolu şöyledir: Çocukların ve hayvanların, daha çok insana belli açılardan benzer olan hayvanların; yaşayışlarının, davranışlarının, zihinsel yetilerinin, eğilimlerinin, inançlarının, dil, konuşma ve iletişim ile etkileşimlerinin nasıl gerçekleştiğinin ve bu etkileşimlerin nasıl gelişip gelişmediğinin gözlemlenmesi, araştırılması ve bunlara dair yorumlar yapmak. Burada daha çok evrimsel tekrar teorisi³ bir zemin olarak kabul edilir. Bu yüzden modern dönemde çocuk ya da örneğin şempanze aklının işleyişinin, evrimin daha önceki basamaklarındaki insanımsıların aklının işleyişi hakkında fikir verebileceği düşünülür. Yine de bu açıdan oluşturulan yorumların akla yatkın birçok yanı olsa da gerçek anlamda sınanabilmesinin bir olanağı yoktur.

(5) Beynin nörobiyolojik ve nöropsikolojik açıdan araştırılması: Bir diğer yol ise, modern teknolojinin de yardımlarıyla, beynin (hem insan hem de insana belli açılardan benzer hayvanların) beyinlerinin incelenmesidir. Bu inceleme dâhilinde, insan ve şempanze beyni arasındaki nörotik, hormonal ve yapısal fark ve benzerlikler ortaya koyulur. Beynin haritasının oluşturulması sürecinde; dil, konuşma, hafıza, görme, öz-farkındalığı gibi yapıların oluşmasından sorumlu olan sinirsel bölgelerin, vücutta salgılanan kimyasal bileşiklerin vs. belirlenmesiyle ve bunlarla ilişkili hastalıkların yorumlanmasıyla insan beyнинin nasıl işlediğinin tıbbi, nörobiyolojik bir ortaya koyulmasına uğraşılır. Tüm bu veriler göz önüne alınarak insan beyninin evrimi ve bu evrime paralel olarak gelişmiş olabilecek muhtemel yaşam du-

2 Konuyla ilgili olarak bkz. Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), s. 1-25.

3 *Recapitulation Theory*: Daha çok "ontogeni filogeniyi tekrar eder" cümlesiyle ifade edilir. Bu, bir organizmanın embriyo döneminden olgun formuna kadar geçirdiği tüm değişim ve gelişimin, o organizmanın dâhil olduğu türün evrimsel gelişimini tamamen yansıttığı görüşüdür. Konuyla ilgili olarak bkz. (1) Stephen Jay Gould, *Ontogeny and Phylogeny*, (Londra: The Belknap Press of Harvard University Press, 1977), s. 13-32, 69-114; (2) Percy E. Davidson, *The Recapitulation Theory and Human Infancy*, (New York: Columbia University Press), s. 5-11, 14-19, 77-98.

İnsan Aklının Evrimsel Gelişimi Üzerine: Zıt Görüşlerin Kısa Bir Analizi ve Felsefi Bir Yorum rumları, şartları, şekilleri öne sürülür. Yine diğer yorumlarda da yapılamadığı gibi, burada da tatmin edici bir tespit etme ya da doğrulama/çürütme süreci oluşturulamaz.

Bugün insan zihninin, bilincinin oluşumuna ve gelişimine tarihsel-evrimsel açıdan bakmak isteyen, bu süreci araştırmak isteyen kim olursa olsun, bu yukarıda sayılan beş alandan en az birine öyle ya da böyle dâhil olacaktır. Hatta bugün kendini bu alandaki eserleri, araştırmaları ile kanıtlamış birçok araştırmacı, bu beş alanın hepsinden ve belki burada akla gelmeyen başka alanlardan da yararlanırlar. İlk olarak söylemek gerekir ki bunda yanlış hiçbir şey yoktur. Bu tür araştırmacılar, bu beş alandan beslenmeler sayesinde, bugün insanlık, kendi yazı öncesi tarihi hakkında birçok -büyük ihtimalle de tutarlı olsa gerek- fikre sahiptir. Ancak büyük ihtimalle tutarlı bir fikre sahip olmak demek, yine de burada sorunların olmadığını söylemek demek değildir. Bu sorunlar en çok bu çalışmanın bakış açısından rahatlıkla gözükür. Aklın evrimsel⁴ gelişimi üzerine felsefenin alanından doğru düşünen tarafından rahatlıkla gözükür. Buradaki konuyla ilgilenen bir arkeolog, antropolog, psikolog, mitoloji araştırmacısı, nörobiyolog ve bunların geldiği alanlardaki teori kuramcıları için, yaptıkları araştırmalar sonucu oluşan verilere dair yaptıkları yorumlar kendi alanları dâhilinde yeterli, tatmin edici ve ufuk genişletici olabilir. Ancak felsefe açısından aklın evrimsel yapısının ne olduğu, kökeninin nerede olduğu sorusu temelinde bakıldığında, tüm bu alanlardan toplanan verilere dair bu yorumlar ve bu yorumları üzerinde taşıyan geriye-doğru-takip-etme yolları yetersiz kalır. Bu yüzden bu makalede şimdi burada yapması gereken iki şey vardır: (1) Bu geriye-doğru-takip-etme yollarının neden ve nasıl yetersiz kaldığını göstermek ve (2) aklın kökenine gidebilecek yeni bir yolun imkânını aramak ve böyle olası bir yol varsa o yola koyulmak.

Bunlardan ilki ile başlanacak olunursa; bahsi edilen yetersiz kalma durumlarının gösterilmesi için en basit yol, yukarıdaki beş alan üzerinden getirilen yorum ve sonuçların bir eleştirisini yapmaktır. İnsan aklının evrimsel gelişimini açıklamak için, bu beş alandan gelen veriler birçok şey söyler, birçok faydalı bilgi sunar. Ancak bu bilgilerin, düşünmenin gelişimi açısından bakıldığında, tam olarak ne söylediği belli değildir. Şu alıntı üzerinden bu belirsizlik açıklanabilir:

Fosil ve arkeolojik kanıtlar, bilişsel gelişim açısından özellikle önemli olan iki periyodun olduğuna işaret eder, ilki yaklaşık 1,5 milyon sene önce ve

4 Buradaki "evrimsel" terimine temel bir içerik sağlaması açısından bkz. Peter J. Bowler, *Evolution: The History of an Idea*, (Londra, University of California Press, 2003), s. 1-48, 347-382.

ikincisi de sadece 100.000 sene önce. Öyle inanıyoruz ki, biliş [cognition] içindeki ilk büyük sıçrama, bizim cinsimizin erken bir üyesi, görece daha güvenli olan ağaç dolu yaşam alanlarından dışarı hareket etmiş olan ve yeni birçok yaşam alanına genişlemiş olan, Homo erectus'un evrimine eşlik etti. Görece daha kısa süreli bir evrimsel periyod dâhilinde (eğer 50 milyon yılı aşan toplam primat evrim tarihi göz önünde bulundurulursa), yarım milyon seneden daha az bir sürede Homo erectus, çarpıcı bir şekilde, uzamsal bilişte ve belki de sosyal hayatta ve yaşam alanı kullanımında değişikliklere yol açan sosyal kavrayışta gelişmeler içeren yeni bir adaptasyon geliştirdi. Biz öyle düşünüyoruz ki, biliş içindeki ilk sıçrayış; yerde uyumaya bağlı olan uyku düzenindeki fizyolojik değişimler tarafından kolaylaştırıldı. Öne sürdüğümüz biliş içindeki ikinci sıçrayış tamamen modern düşünmenin oluşmasına yol açtı ve 100.000 ile 40.000 sene arasında bir zaman diliminde gerçekleşti. Arkeolojik kayıtlarda, bu sıçrayış ilkinden daha çarpıcıdır ve kişisel süs eşyalarını, sanatı ve çok ayrıntılı, karışık gömme ritüellerini, kompleks, çok ögeli teknolojileri ve aylar, yıllar öncesinden planlanmış avlanma ve bir araya gelmeleri içerir. Bu sıçrayışı açıklamak için biz, modern yönetimsel fonksiyonları mümkün kılan, beynin yeniden düzenlenmesine yol açan sinirsel bir mutasyonun gerçekleştiğini öneriyoruz, spesifik olarak, aslen deneysel psikolog Alan Baddeley tarafından tanımlanmış ve geçtiğimiz çeyrek yüzyılda çok miktarda deneysel destek almış olan kullanılan-hafıza kapasitesinde bir gelişme öne sürüyoruz⁵

Yukarıdaki alıntıda açıkça görüldüğü gibi araştırmacılar, az önce bahsi geçen beş alanın birkaçından toplanmış veriler üzerinden, insan aklının evrimsel gelişimine dair bir model ortaya sunar. Bu modele göre zihnin evrimsel gelişiminde iki sıçrama gözükür. Burada sıçramadan kasıt, aklın tarihsel evriminde düzenli aralıklarla artarak gelişmenin yanı sıra, zihinsel kapasite ve yapıda, genel gelişmeye oranla büyük ölçekteki ilerlemelerdir. Ancak bu ilerlemelerin, yani bu sıçramaların, akıl üzerinde ya da akılda yarattığı etkiler hakkında elle tutulur bir şey söylenebilmesi pek olası değildir. Örneğin şu türden sorulara nasıl bir cevap verilebilir: "Bahsi edilen birinci tür sıçramanın gerçekleşme süreci, o dönemdeki aklın, bir *ağacı* ya da *ormanı* kendi düşünmesine bir konu olarak almasını nasıl etkiledi? Daha doğru bir ifade ile, bu ilk sıçrama öncesinde mevcut olan aklın bir ağaca dair düşünmesi, ağaç hakkındaki fikri, ağacı düşünmesi ile sıçrama sonrasındaki aklın (bu "sıçramanın" doğası ya da özünün insanın bilmesine tamamen kapalı kalacağı sorunu bir yanda dursun şimdilik) bir ağaca dair düşünmesi, ağaç

5 Frederick L. Coolidge, Thomas Wynn, *The Rise of Homo sapiens: The Evolution of Modern Thinking*, (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009), s. 5.

İnsan Aklının Evrimsel Gelişimi Üzerine: Zıt Görüşlerin Kısa Bir Analizi ve Felsefi Bir Yorum hakkındaki fikri arasındaki farklar nelerdir ve bu farklar aklın bu ağacı düşünmesinde ne derecede özeldir?

Bu soruların cevabının olmaması aklın gelişimi açısından bu bahsi edilen sıçramaların gerçekten ne oranda ya da ne derece özsel bir sıçrama olup olmadığı kesin olarak ortaya koyulamayacağını gösterir. Elbette aklın gelişim sürecindeki her yeni an, bir önceki ana bir şey katacaktır. Böyle katılmalar, eklemeler, değişimler olmadan insan aklının bugünkü işleyişine ilk primatların ya da memelilerin zihinlerinden kalkılarak gelinemezdi kesinlikle. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta vardır, bir ayırım ancak bir ayırma yol açabildiği zaman bir ayırımdır. Bir hipoteze ya da çıkarıma sahip olmak bir şey ancak aslında ayırım olmayan bir ayırma bir teoride güçlü bir nokta tahsis etmek başka bir şeydir.⁶ Bu anlamda bir aklın, yaşam alanı ne kadar büyük ölçüde değişirse değilsin, onun yapısına ne derecede özsel bir etkide bulunmasının olanağı bir sorun olarak durmaktadır aslında burada. Daha basit ifade ile şu iki farklı yorumun hangisinin

6 Bu anlamda bir aklın, yaşam alanı ne kadar büyük ölçüde değişirse değilsin, onun yapısına ne derecede özsel bir etkide bulunmasının olanağı bir sorun olarak durmaktadır aslında burada. Daha basit ifade ile şu iki farklı yorumun hangisinin gerçekleşmiş olduğu sorusudur: (1) Ormanda yaşamakta olan bir canlı ile açık alanlarda yaşayan bir canlı için orman ve ağaç aynı şeyi ifade etmez. *Bu en başta bir tür pozitif-negatif ayırımı* içerir. Ormanda yaşayan için orman, onun evi olması anlamıyla birlikte, onun korunduğu, güvende olduğu yerdir. Ormanda yaşayan, herhangi bir tehlike durumunda, ağaçlar arasındaki hareket kabiliyetine güvenir. Bir tehlike durumunda o; ağaçları, yani ormanı, yani çevresini, düşmanına karşı döndürür, onu düşmanına karşı kullanır. Ağaçlar arasındaki akrobasisinin doğası, onun varoluşuna içkindir. Düşmanından daha hızlı, çevik, güçlü olup olmaması ikincil değerdedir artık, birincil olan, onun *ağaçlarla, ormanla nasıl bir olabildiğidir*. Eğer bu bir olma, örneğin bir çömlek ustası çırağının ıslak kile şekil vermesi sırasındaki acemiliği, kilin doğasını bilmemesi sonucu olan bir olama gibi ise, o zaman düşman kazanacaktır. Ancak çömlek ustasının, artık gözü kapalı bir şekilde, elini nerede nasıl tutacağını bilmesi, kile çömlek şeklini verirken çömlek yapma aletini ne zaman ne hızda dödereceğini bilmesi gibi bir asıl, özsel bir bir olma ise, o zaman düşmanın kim olduğu önemsizdir, her ihtimalde kaybedecektir. Bu canlı için orman; ev, bark, güvende olma demek anlamında pozitif bir hissin kaynağı iken, ağaçların bittiği çizgi yani ormanın sonu, açık alanın başlaması, asla pozitif değildir. O çizginin ötesi, korkulan yerdir, orada akrobasiye yer yoktur. Düz alanda, daha hızlı, daha atak olan, kazanacaktır. Ormanın, ağaçların canlısı için düz alan hiç kuşkusuz ki *negatifin mekânıdır*. Bu durumun tam tersi elbette açık alanda yaşayan canlılar için de tersten geçerlidir. O; doğası, açık, düzlük alan ile bir olmaya alışmış olan olarak, açık alan onun için pozitifdir. Görebildiğine uzanan diyarlar, onun için, güvende olma hissine eşlik eder. Ama bir ormanın başlangıç sınırına gelinceye kadar. Ormanın içinde, görebildiğince bir genişlik yoktur. Açık alan, ağaçlarla kesilmiş, ağaçlar tarafından istila edilmiş hâldedir. Dostunu da düşmanını da çok uzaktayken bile görmeye alışmış olan canlı, ormanın içinde, iki adım önündeki ağacın arkasını görememek ile tehdit edilir. Bu tehdide de yenik düşer. O, yapamaz ormanda, orman onun için karanlıktır, gözükmez içi, güneş ışınlarının direkt yere gelip her tarafı aydınlatmasına alışmış olan gözleri, ağaçların yapraklarından dolayı oluşan, etrafında bir farklı tonlarda gölgeler yığını ile baş edemez. Çok rahat şekilde boş alanda hızlı ve kısıtlanmamış bir şekilde hareket etmeye alışmış vücudu, bırakın koşmayı, hızlı yürümeyi bile kaldırmayan bir ortamda olmanın yarattığı ağırlık altında ezilir, içinden, bertaraf edilemez bir derinlikten gelircesine rahatsız olur. Örneğin bir aslanla bir maymunun savaşı asla ama asla bir aslanla bir maymunun savaşı değildir. Bu, aslında mekânların savaşıdır. Açık alanda, maymunun hiçbir şansı yoktur, aslanın çaba bile sarf etmesine gerek kalmaz, ama ormanda, maymun saatlerce dalga geçebilir aslanla. Bu yüzden de zaten ne aslanlar avlanmak için ormana girer, ne de maymunlar ağaçların baskın olmadığı bir yere güven içinde yavaşır

gerçekleşmiş olduğu sorusudur: (1) Ormanda yaşamakta olan bir canlı ile açık alanlarda yaşayan bir canlı için orman ve ağaç aynı şeyi ifade etmez. (2) Her ne kadar farklı oranlarda ve açılardan akıllarında yer etse de, farklı şekillerde düşünülse de, ormanda doğup yaşayıp ölmüş bir *homo erectus* için ağaç ve orman ne ise, açık alanlarda yaşayıp ölmüş örneğin bir *homo erectus* için de ağacın ve ormanın az çok, aşağı yukarı *aynı şey* olmadığını söylemesi için bir sebep yoktur.⁷ Burada cevaplanamayan şey, ormandan açık alana bu geçişte yaşanan değişimin akıl üzerindeki etkisi söz konusu olduğunda ayırımın doğası ve özünün nasıl olduğudur. Hangi yorum geçerlidir? Ormanın ve ağaç, bu geçişi yaşayan için (alıntılanan kurguda, bu homo

vahşi hayatta. Aslana yakıştırılan "king of the jungle" tabirindeki "jungle"nin ironik bir şekilde ormanla uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur. (2) Her ne kadar farklı oranlarda ve açılardan düşünmelerinde yer etse de, farklı şekillerde düşünülse de, ormanda doğup yaşayıp ölmüş bir *homo erectus* için ağaç ve orman ne ise, açık alanlarda yaşayıp ölmüş bir *homo erectus* için de ağaç az çok, yukarı aşağı o olmadığını söylemesi için bir sebep yoktur. Bu belki de tıpkı metropolitan şehir hayatı içinde ağaçları sadece parklarda göreyerek büyümüş bir birey için ağaç ne ise, bir köy ortamında her tarafta, her yaşantısında ağaç göreyerek büyümüş bir birey için de özel olarak hemen hemen o olduğu gerçeğindeki gibidir. Burada elbet ki edebiyatçılar, şairler, hermeneutikçiler, bu iki birey için aslında ağacın ne kadar farklı olduğuna dair yüzlerce sayfa yazabilir ve bu sayfalarda haklılardır da, ancak bu çalışmada, arada farkın olup olmaması üzerine değil, mutlaka olmuş ve olacak olan o farkların yukarıda ilk yorumda olduğu gibi özelliği üzerine konuşulmaktadır. Bir köylünün ağaca bakışı da bir şehirlinin ağaca bakışı da neredeyse aynı modern zihnin ağaca bakışıdır. Şehirli ağaca baktığında, ondan elde edebileceği kullanım nesnelere, onların hangi fabrikalarda nasıl ve ne için kullanılıyor olabileceğini düşünür. Eğer ağaca baktığında onu kendi düşünmesinin bu türden bir konuyu yapmak istiyorsa. Köylü de ağaca baktığında kış geçirmek için kaç kilo oduna ihtiyaç duyduğunu, ya da dün yan komşunun hayvanları tarlasına girerken yaktığı çiti tekrar yapmak için o baktığı ağacın kesilip kesilmeye değmediğini (köylüler genelde böyle işler için, görece daha ölmüş, kurumuş ağaçları kullanır) düşünür. Elbet ki hem şehirlili hem de köylü, yeri geldiğinde ağacın güzelliğini seyre de dalabilir, ya da ağacı hiç düşünmeden onun yanından sadece öylece geçip gidebilir. İçlerinde bu güzellik karşısında farklı hisler oluşabilir ya da onu hiç düşünmelerinin konuyu yapmayabilirler de. Ama ağaca baktıklarında farklı hisler, anılar eşliğinde, farklı şeyler görmeleri, onlar için ağacın ya da ormanın *anlamının* farklı olmaları, onlar için ağacın *bir ağaç olarak* [Heidegger'in als-Struktur ile ilgili görüşleri anımsanmalı burada] aşağı yukarı *aynı şey* olduğu gerçeğini değiştirir mi?

- 7 Özellikle Heidegger'in fenomenoloji anlayışı içinde *als-Struktur* [olarak yapısı] başlığı altında düşünülen ve genel olarak da *as such problem* [.. olarak sorunu] başlığı ile ilişkilendirilen bu konu en temelde *bir şeyin, olduğu şey olarak, başka bir şey olarak ya da bir şey olarak* deneyimlenmesinin olanağı üzerine farklı görüşleri kendi üzerinde toplar. Söz konusu insan ve hayvan arasındaki ayırım ve farklılıklar olduğunda, özellikle *insanın bir şeyi düşünmesi ve hayvanın bir şeyi düşünmesi* bağlamında, ilgi gören bir tartışma alanı açan bu yaklaşım, belki burada *dil, bilinç, düşünme* üçlüsü arasındaki ilişkiyi ele almada yeni bir bakış açısı sunabilir. Heidegger bu yaklaşımı şöyle açıklar: "Taş, dünyasızdır. Örneğin, taş patikada durur. Taşın, dünyanın yüzeyine belli bir kuvvet uyguladığını söyleyebiliriz. O, dünyaya 'dokunuyor'dur. Ama burada 'dokunma' dediğimiz şey, kelimenin en güçlü anlamındaki 'dokunma' türünde bir şey değildir. Kertenkelenin taşın üzerinde durup güneşlendiğinde gerçekleştirdiği o ilişki gibi bir şey değildir. Ve bu iki durumda da, dokunma, bizim elimizi bir insanın başına koyduğumuzda deneyimlediğimiz şey ile aynı şeye işaret etmez. Üzerinde durma., bu üç örnekteki dokunma her bir durumda temelde farklıdır. Taşa geri dönersek; o, dünya üzerinde durur ama dünyaya *dokunmaz*. Dünya, bırakın dünya olarak verili olmayı; taşa, taşın altında durup onu taşıyan dayanak olarak bile verili değildir [...] Sıcak taşının üstünde güneşlenen kertenkele dünya içinde aniden ortaya çıkmaz. O, bu taşı aramıştır ve bu aramayı gerçekleştirmeye alışmıştır. Eğer şimdi kertenkeleyi taşından ayırarak olursak, o, sadece onu koyduğumuz yerde durmaz ama kendi taşını tekrar aramaya başlar, onu gerçekten bulup bulmayacak olmasına bakmaksızın. Kertenkele güneşin altında güneşlenir. En azından

erectus'tur) düşünmesinde birinci yorumdaki gibi özsel bir değişiklik yaşamış mıdır, yoksa yaşanan değişiklik, ikinci yorumda olduğu gibi sadece özsel olmayan anlamda mıdır? Özsel kelimesi burada ne anlama gelir? İşte bu türden soruların cevabı hakkında tatmin edici bir fikir yürütülemiyor ne yazık ki. Bugüne bakıldığında, hem ormanı bir tekinsizliğin yeri, kötü sonuçlar doğabilmesi daha olası yer olarak sembolize eden Kırmızı başlıklı kız, Hansel ve Gretel, Alice Harikalar Diyarında gibi masal ve hikâyeler vardır (bu masal ve hikâyelerin evrimsel psikoloji temelli yorumlarından doğan görüşler şimdilik bir kenarda dursun). Ama aynı zamanda orman; insanın gidip dinlenebildiği, kamp yapabildiği, orada gerçek anlamda kendine geldiğini hissettiği, oraya gitmeye, orada bulunmaya ihtiyaç duyduğu doğanın, en kapsayıcı simgelerinden de biridir. Bu anlamda, ortadaki sorunun çözülememesi durumu kendini daha güçlü bir şekilde diretir.

Ancak bu makale kapsamında, bu yukarıda yapılan iki yorumun da, bir tür *bozulmaya uğramış hâllerinin* gerçekleşmiş olabileceğini en olası durum olarak görülmektedir. Bu bozulmaya uğramış hâlin nasıl bir şey olduğu el-

biz onun yaptığı şeyi böyle tarif ederiz, bunun gerçekten de, biz güneşte uzandığımızda yaptığımız gibi olup olmadığı şüpheli olsa da, yani, güneşin güneş olarak ulaşılabilir olup olmadığı, kertenkelenin taş taş olarak deneyimleyip deneyimlemediği [şüpheli olsa da]. Yine de, kertenkelenin güneş ve sıcaklığı ile ilişkisi, güneşin altında bulunan sıcak taşın güneşin sıcaklığı ile arasındaki ilişkiden farklıdır. Kertenkeleye özgü olan spesifik varlık tarzının bütün yanlış yönlendirici ve erken yapılmış psikolojik yorumlarından kaçınırsak ve kendi duygularımızı 'empati kurarak' bu hayvana aktarmanın önüne geçsek bile, hâlâ kertenkeleye ve hayvanlara özgü olan spesifik varlık tarzı ile materyal bir şeye özgü olan spesifik varlık tarzı arasında bir ayrım sezeriz. Kertenkelenin, üzerinde uzandığı taşın kertenkeleye bir taş olarak verili olmadığı doğrudur, onun mineralojik yapısı hakkında soruşturma yapabileceği tarzda örneğin. Kertenkelenin, onun altında güneşlendiği güneşin, kertenkeleye güneş olarak verili olmadığı doğrudur, onun astrofiziki hakkında sorular sorabileceği ve cevaplar bekleyeceği bir tarzda. Ama kertenkelenin, taşın yanında, tıpkı güneşin olduğu gibi birçok şeyin arasında sadece orada mevcut olarak ortaya çıktığı doğru değildir, tıpkı yanda duran taşın sadece orada mevcut olarak diğer şeyler arasında olması ile aynı şekilde. Tam tersine, kertenkelenin, taş ve güneş ile ve diğer birçok şey ile kendine has bir ilişkisi vardır [...]. Biz kertenkele taşın üstünde duruyor dediğimizde, kertenkelenin onun üzerinde uzandığı şeyin kertenkeleye kesinlikle bir şekilde verili olduğuna işaret etmek için 'taş' kelimesinin üzerini çizmek zorunda kalırız, bunun kertenkele için bir taş olarak bilinir olmadığını ifade etmek için. Bu kelimenin üzerini çizdiğimizde, biz sadece, burada söz konusu olan başka bir şeyin olduğunu ya da bunun başka bir şey olarak ele alındığını ima etmeyiz. Daha çok, onun olduğu şeyin, kertenkeleye bir *var olan olarak* erişilebilir olmadığını kastederiz. Böceğin sürünerek üstüne çıktığı ot yaprağı örneğin, onun için hiç de bir ot yaprağı değildir; köylünün ineğini besleyeceği saman yığınının bir parçası olacak olan olası bir şey hiç değildir. Ot yaprağı sadece bir böcek-patikasıdır, böceğin üzerinde genel olarak herhangi bir yenilebilir madde değil ama özellikle böcek-gıdası aradığı [bir böcek-patikasısı]." Bkz. Martin Heidegger, *Die Grundbegriffe Der Metaphysik: Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*, Gesamtausgabe Band 29-30, (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983), 290-292. Heidegger, herhangi bir şeyin bir varolan olarak verili olmasının ya da bir şeyin olduğu şey olarak deneyimlenmesinin olanağını sadece insana atfederdi. Söz konusu insan ve hayvan arasındaki ayrım olduğunda bu yapı hakkında görüş belirtmek görece daha kolaydır. Ama peki, söz konusu olan şey insanın kendi geçmişi olduğunda? Tarihin bilinmeyen çağlarında yaşamış insanımsılar olduğunda, son ucu homo sapiens sapiens'e gelen evrimsel gelişimin ara basamaklarında kalmış insanımsılar olduğunda bu "olarak yapısı" nasıl düşünülmelidir?

bette modern dönemden bakılarak görülemez, ya da herhangi bir dönemden bakılarak da. Bunun en büyük sebebi, bu bozulmanın hâlâ devam ediyor olmasıdır. İnsan anatomisi belki iki ayak üzerinde yürümeye adapte olalı belli zaman geçmiş olabilir, ancak yukarıda bahsedilen türde akıl içinde gerçekleşen pozitif-negatif dengelenişi açısından süreç, bu dengenin kurulmakta olması hâli hâlâ devam etmektedir. Belki de insanın bir bilinçaltı ve bilinçdışı gibi zihinsel yapılara sahip olmasının zeminini bu zıt durumların ikisinin de bu dengelenme süresinde aynı anda mevcut olması sağlamaktadır. Belki de homo erectus'un ormandan açık alana geçişinin yarattığı (eğer böyle bir geçiş gerçekten yaşandı ya da oldu ise) derin psikolojik etkiler var ise (yani bozunmuş bir şekilde olsa da, birinci yorum eğer bir gerçekliğe sahipse) bu psikolojik etkiler bugün modern zihinler üzerinde bile devam etmektedir.⁸

Yine de, insan aklının evrimsel gelişimine dair tek teori bu yukarıda alın-tılanan değildir. Bahsi edilen bu sıçramalar, özellikle insan aklının gelişimi ile ilgilenen farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ve isimler altında, farklı açılardan kurulurlar. Verilen ilk örnekte sıçramaların sayısı iki olsa da, farklı araştırmacılar farklı bakış açılarından farklı sayı ve tarihsel anlara gönderme yapabilir. Buna örnek olarak şu alıntı verilebilir:

Bizim bilişsel ortaya çıkışımızın benim versiyonumda üç büyük evre ya da geçiş bulunur [...] Bu geçişlerin her biri insan bilincinin doğasını büyük bir şekilde değiştirdi. İnsan evriminin senaryosu, kültür ve bilinç kapasitesi arasındaki bir gerilim olarak gözüktür, kültürün devamlı bir şekilde kapasiteyi sınıra ve böylece durmaksızın genişlemeye itmesiyle oluşan. Kültür, esas olarak yeni bir oluşumdu ve akıl, durmadan kendisini dağıtılmış bilişin yeni gerçekliğine göre ayarlıyordu. O gerilimin, uzun vadedeki sonucu, sembolize eden bir düşünmenin ortaya çıkışıydı [...] Tablo 7.1 İnsan zihninin ve kültürün evrimindeki birbirini takip eden katmanlar. Her bir safha bugün kültürel bölümünü korumaya devam ediyor, böylece tamamen modern toplumlar dört safhanın tamamına eş zamanlı bir şekilde mevcut olarak sahiptir.⁹

8 Bugün, ilksel çağlardaki hayatta kalma durumlarını anımsatır bir durum içinde, belki de bir düşünme deneyi, bu iki zit durumun mevcudiyetine dair bir fikir verebilir: Hayal edilsin. Sizden daha hızlı ve dinç koşup koşmadığını bilmediğiniz, arkanıza dönüp bakmadığınız, ya da ormanı sizden daha iyi tanıyıp tanımadığından emin olamadığınız biri tarafından öldürülmek için kovalanıyor olsanız ve açık alanda koşma ile ormana doğru girme seçeneğinizin koşarken karşınıza çıksa; anlamsız, sebepsizcesine ve hayatta kalmaya olasılığınıza dair hiçbir hesaplama yapmadan, sadece "içinizden öyle geldiği" için, doğrudan bir şekilde içinizde hangi yöne doğru koşmak doğru? Ormana doğru mu? Açık alana doğru mu? Bu soruya bugün tüm insanların aynı cevabı vermemesi ve her bir kişinin cevabı verirken farklı şeyleri, kıstasları hesaba katarak kafasında bir cevap oluşturmaya çalışması, akıldaki bu negatif – pozitif dengelenmesinin henüz bitmediğini, belki de hiç bitmeyeceğini gösteriyor olabilir.

9 Merlin Donald, *A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness*, (New York: W.W. Norton & Company, 2002), s. 260.

Bu alıntıda yazar, insan bilincinin evrimsel gelişimini üç gelişim ve bir de başlangıç safhası olarak dört evreye böler. Bunlar sırasıyla *episodik, mimetik, mitik ve teorik* evredir. Burada başlangıç evresi olan *episodik evre* genel olarak primatlara dairdir.¹⁰ Bu evreyi episodik olaylar ve algılamalar, öz-farkındalığı, olaylara duyarlılık ve tepkisel idare gibi belirlemeler tanımlar. İlk geçiş evresi olan *mimetik* yani *taklitçi evre* ilk insanımsılardan *homo erectus*'a kadar olan dönemi kapsar. Bu evrenin 2 ile 0.4 milyon yıl öncesi aralığına işaret ettiği belirtilir. Bu evre; eylem metaforu, kabiliyet, jest, mim, mimetik stiller ve arketiplerden bahsedilerek anlatılır. Bir sonraki evre, *mitik evre*-sidir. Bu evrenin 0.5 milyon yıl öncesi ile şimdiki zaman arasını kapsadığı ve akıllı insanlar da dâhil olmak üzere modern insan olan *homo sapiens sapiens*'te en doruk noktasına ulaştığı belirtilir. Bu evreyi tarif etmek için; dil, sembolik temsil etme, sözel gelenekler, mimetik ritüeller, öykümsü düşünce, idarenin mitsel iskeleti gibi öğelerden bahsedilir. Son geçiş süreci olan *teorik evre* ise, modern kültür, dış sembolik evren, şekilcilik, büyük boyutta teorik insan yapımı eserler, büyük çapta dış depolama, kurum haline getirilmiş, paradigmatik düşünme ve icatlar ile birlikte açıklanır. En kabataslak haliyle, buradaki geçiş bölümlenmesi ve bölümler şöyledir:

Analoji ile Donald'ın modeli bilincin dört evresinden bahseder; "episodik bilinç", "mimetik bilinç", "mitik bilinç" ve "teorik bilinç" ve üç bilişsel geçişten "kasıtlılık", "dil" ve "dış sembolik depolama" [bahseder]. Donald'ın ilk evresi, episodik evre, bilginin doğrudan ve birden meydana gelen temsilidir. Bu evre, düşünce tarafından dolaylanmamıştır ve belli çevresel bağlam dâhilindeki hayatta kalmaya dair stratejilerle yakından ilişkilidir. Bu, en temel bilinç şeklidir ve tüm yaşam için karakteristiktir. Bu, ilk dönem insanımsılar için tek bilişsel formdur ve şimdiki primatlar tarafından sergilenir. "İlk bilişsel geçiş", yaklaşık 4.000.000 yıl öncesindeki eylem-temelli temsillerin sözlü-olmayan sistemi olan mimetik evre ile ilişkilidir. Bu, kasıtlılığın orta-

10 Burada bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için şu açıklama yapılmalıdır: Hafızanın işleyişi konuyla ilgilenen farklı araştırmacılar tarafından farklı şekilde kurgulanır. Bu tür açıklamalardan genel olarak kabul edilenlerden biri insan hafızasının deklaratif ve örtülü olarak ikiye ayrıldığı yönündedir. Burada örtülü bellek, bilinçli hatırlamaya, sözsel öğelere ihtiyaç duymayan bilgileri, öğrenilmiş yetenekleri kapsar, bir kişinin bisiklet sürmeyi ya da ayakkabı bağlamayı gerçekleştirmek için bilinçli bir hatırlamaya ihtiyaç duymaması gibi. Deklaratif hafıza ise, bilinçli hatırlamaya dair olup, alt grup olarak episodik ve semantik hafıza olarak ikiye ayrılır. Burada episodik hafıza, geçmiş olayların mekân, zaman, o ana dair hisler, kişiler, sebep gibi etmenleriyle birlikte anımsanmasını kapsar. Semantik hafıza ise dünya hakkındaki genel bilgi ve görüşleri, şeylerin anlamlarını, kavrayışları, kavramları hatırlamayı kapsar. Örneğin, normal şartlar altında suyun yüz derecede kaynadığını bilmek, hatırlamak, semantik hafıza ile ilgilidir, ilkokulda bu bilgiyi öğrendiğin anki sınıfı, öğretmenin cümlelerini, hangi sırada, nerede oturduğunu hatırlamak episodik hafıza ile ilgilidir. Burada bahsi geçen episodik evre ile episodik hafıza arasında ilişki olup olmadığını görmek için bkz. Merlin Donald, *Origins of the Modern Mind: three stages in the evolution of culture and cognition*, (Londra: Harvard University Press, 1993), 124-162.

ya çıktığı zamandır ve bu, Homo erectus'u diğer tür maymunlardan ayırır. Bu evre, bedensel eylemler üzerinde daha büyük bir kontrol yeteneğinin yolunu açan motor yetilerinde bir devrim ile ilişkilidir. İnsanimsılar, böylece gruplarındaki daha yaşlı ve sofistike üyelerini taklit edebiliyorlardı. Bu öykünüm, sözsöz-olmayan kültürün hızlı şekilde ortaya çıkışına yol açtı, ki bu kültür niyetlerin ve arzuların iletişimine ve daha büyük bir oranda da, bilginin jenerasyonlar arası aktarımına ve topluluk içinde depolanmasına olanak sağladı [...] Donald'ın "bilişsel ikinci geçişi", yaklaşık 500.000 sene önce, insanlar hikâyeler anlatmayı ve dili kolaylaştıran anatomik ve sinirsel sistemleri geliştirdiğinde başlayan "mitik evre" ile ilişkilidir [...] Son olarak, Donald'ın "üçüncü bilişsel geçişi", şimdiki akıllı kültürlerin sembolik ve notasyonel sistemleri icadı ile işaretlenir. Paradigmatik ya da mantıksal-bilimsel düşünme ile karakterize edilir ve kültürün kompleks formlarını iletmekte ve anıları muhafaza etme vazifesi görür.¹¹

Şimdi insan aklının evrimsel gelişimine dair başka bir kurgu, başka bir teori ortaya atılmıştır. Ortaya atılmış olan bu iki farklı teori arasındaki farklılıklar benzerliklerinden çok daha fazladır. Hatta o kadar ki asıl olarak uyuştukları önemli noktaları bulmak oldukça zordur da. Peki, neden? İnsan aklının evrimsel gelişimi tarihte gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan tek bir süreç ise, birbirinden bu kadar farklı iki teori neden? Bilimsel olarak herhangi bir kesinliğe hiçbir şekilde erişilemeyecek olması durumu bu iki teori arasındaki farklılığın büyüklüğünü açıklamakta yeterli olabilir mi? İnsan taksonomisi göz önünde bulundurulduğunda bundan 2 milyon yıl önce yaşamış bir insanımsının aklı nasıl düşünülmalıdır? Bugünkü insan ile hayvan aklı arasında bir yere yerleştirilip orada mı kurgulanmalıdır? İnsan aklına mı daha yakın yoksa hayvan aklına mı? Yoksa tamamen üçüncü ve bu ikisinden ayrı bir şey olarak mı düşünülmelidir? Bugünkü insan ve hayvan aklı birbirinden ne kadar ayrı bir şeydir ki bu insanımsının aklı bu ikisinden ayrı bir şey olarak ele alınsın? Aklın düşünce tarafından dolaylanmaması ne demektir? Dolaylanmanın anlamı nedir? Belli çevresel bağlam dâhilindeki hayatta kalmaya dair stratejilerin düşünme ile doğrudan bir alakası olmadığı anlamına mı gelir? Tıpkı bir refleksin olduğu gibi düşünülmeden ve kendiliğinden gerçekleşmesi gibi midir yani akıl? Bir refleks ne kadar düşünülmeden ve kendiliğindedir? Bir refleks öğretilbilir mi? Eğer evet ise, öğretilbilir olan bir şey hangi koşullarda düşünmeden bağımsız mümkündür? Örneğin kas hafızasının oluşmasında düşünmenin rolü hiç yok mudur? Bu türden sorular, doğrudan olmasa da insan aklının evrimsel gelişimi ile ilgilidir ve yukarıda alıntılanan kurgudaki sıçramaların (ya da alıntıdaki ta-

11 Robert W. Preuce, *Archaeological Semiotics*, (West Sussex: Blackwell Publishing, 2010), s. 153-155.

birle “bilişsel geçiş”ler) ne anlama geldiğini, içeriğinin ne olduğunu, ne gibi değişimlere sebep olmuş olabileceğini düşünmek için işlevsel bir düşünme noktasına doğru yöneltebilirler araştırmacıyı. Eğer aklın evrimsel gelişimine dair teoriler bununla sınırlı kalsaydı, bu yönelme şimdi başlayabilirdi. Ancak durum öyle değil. Bir başka araştırmacı başka türlü bir bölümlenme önerir.

Daha sonraki bölümlerdeki arkeolojik ve fosil verilerini yorumlamakta iskelet görevi görecektir, aklın evriminin üç geniş mimari safhasını basit bir şekilde belirteyim, bu bölümün geri kalanında daha ayrıntılı işlenmelerine bir ön-giriş olarak. Evre 1- Genel zekânın nüfus alanı tarafından hükmedilen akıllar -genel amaçsal öğrenme ve karar alma kurallarının bir modeli. Evre 2- Genel zekânın, birçok belli alanda uzmanlaşmış zekâlar tarafından eksiklerinin giderildiği, her birinin, davranışın belli bir alanına atandığı ve her birinin birbirinden izole edilmiş bir şekilde çalıştığı akıllar. Evre 3- Davranışsal alanlar arasında bilginin ve fikirlerin akmasıyla, birçok belli alanda uzmanlaşmış zekânın birlikte çalıştığı akıllar.¹²

İnsan aklının bugünkü geldiği noktaya nasıl geldiği gerçekten bir merak konusudur ve bu merak kendisiyle birlikte birçok farklı teoriyi de beraberinde getirir. Alıntılanan metin bu teorilerden bir diğerini dile getirir. Bu araştırmacılar için mevcut olan bir kolaylık özellikle filozoflar için mevcut değildir. Araştırmacılar, kabul edilebilir olduğu ölçüde kendi teorilerini ortaya atmakta özgürdür. Her bir araştırmacı, kendi ortaya koyacağı teorisinin bu alandaki diğer tüm teorileri eleyip, dışarıda bırakıp en çok kabul gören, en yaygın teori olmayacağını bilerek kendi teorilerini geliştirir. Kendini doğrulanabilirliğe açmadığı kadar yanlışlanabilirliğe de açmayan teoriler diyarında, bu araştırmacıların kendi teorilerini seçme, yaratma, kurma şansları ve ayrıcalıkları vardır. Ancak bu ayrıcalık ve şans filozoflar için geçerli değildir. Filozof bu teoriler arasından birini diğerine tercih etme ayrıcalığına sahip değildir. Bu, onun için bir lüks olur. Kendi makalesi için hiç de iyi sonuçlar doğurmayacak olan bir lüks. Elbette bir teori diğerine göre “akla daha makul”, “daha mantıklı”, “daha tutarlı”, “olma ihtimali daha yüksek” gelebilir ve bu duruma paralel olarak da bu “daha”ya güvenerek kendi sorgulamasına bu yönde devam edebilir. Hatta bu yönde devam etmesine yardımcı olacak, zemin hazırlayacak eleştirel metinler bile bulabilir.

Mithen’a göre, bilişsel büyük patlama, modülerden akışkan zihne geçiş, yaklaşık 50.000 sene önce gerçekleşti. O zamana dair arkeolojik kayıtlarda

12 Steven Mithen, *The Prehistory of the Mind: The Cognitive Origins of Art, Religion and Science*, (Londra: A Phoenix Paperback, 2003), s. 64.

çok gerçek bir farklılık var [...] Mithen örnek veriyor: O, kemikten el aletlerinin, sadece akışkan zihin gerçekleştikten sonra, yani 50 bin sene öncesinden sonra ortaya çıktığını iddia ediyor (Bu, aslında doğru değil, zira kemikten el aletlerinin 1.8 milyon yıl öncesine kadar uzandığı biliniyor, ama şimdilik bunu görmezden gelelim) [...] Bilişsel akışkanlıktaki 50 bin sene önceki artışın, Mithen'in sahip olmasını istediği açıklama gücüne sahip olmadığını düşünmek için başka sebepler de var. İlk olarak, Mithen'in Neanderthallerin, modern akıllardaki gibi akışkanlığa sahip olmadığına yönelik temel argümanı, “modern” takım çantasını karakterize eden el aletlerini ya da sanatı yaratmamış olmalarıdır (Chatelperronian endüstrisi hariç belki de). Eğer bu tür el aletlerini yapabilecek yetileri olsaydı, o böyle diyor, çoktan yaparlardı, büyük ölçüde faydalı olacağı için. Tabi ki, bu tür bir ifade için hiçbir kaynağımız yok. Neanderthallerin bu dünyada kalma süreleri, bizim şu ana kadar olduğumuzdan çok daha fazlaydı ve klasik Neanderthal morfolojisinin yok olmasının sebepleri hakkında çok az şey biliyoruz. Örneğin, kemikten el aletlerinin, eğer olsaydı, Neanderthal morfolojisinin soyunun tükenmesini, kısa bir süreliğine bile olsa geciktireceğini söylemek sadece saf bir spekülasyondur. Ama bu tür el aletleri, Neanderthallerin çalışmasını daha verimli hale getirecek olsaydı bile, bu, onların bu el aletlerini yapacakları anlamına gelir mi? Sonuçta, modern insanlar neden tekerleği İ.Ö 4. milenyuma kadar icat etmedi? Birçok insanın daha az göçebe yaşama tarzına doğru ilerlediği bir dönemde, o eski hayatlarını çok daha kolay kılacak aleti icat etmiş olmaları ironiktir.¹³

Ancak burada amaç herhangi bir teorinin diğerine oranla “daha”larını belirlemek değildir. Yukarıda alıntılanan eleştirideki tekerleğin icadına dair olarak dile getirilen soru, aklın evrilmesine dair sadece o alıntıda söz konusu olan teori için değil ancak bu alanda ortaya atılan tüm teoriler için mevcut olan bir durumu dile getirir aslında. Burada söz konusu olan şey ortaya koyulan teorilerin mevcut arkeolojik kalıntılar ve bilimsel veriler ile ne kadar “daha” fazla uyduğu, uygunluk gösterdiği değildir sadece. Burada aynı zamanda bir “kurgu”nun (kelimenin pozitif anlamında) mevcudiyeti vardır. Teoriyi ortaya atan burada insan aklının evrimsel-tarihsel gelişimine dair bir kurgu yaratır, bir hikâyeye. Okuyanların takip edebileceği bir lineerlik içinde kurulmuş bir tarih serüveni. Okuyucunun ya da düşünürün bir olaylar gelişimi zinciri içinde adım adım takip edebileceği ve bir önceki bölüm ile bir sonraki bölüm arasındaki bağları neden-sonuç ilişkisi içinde izleyebi-

13 John Sarnecki, Matthew Sponheimer, “Why Neanderthals Hate Poetry: A Critical Notice of Steven Mithen's *The Prehistory of Mind*”, *Philosophical Psychology*, Cilt: 15, Sayı: 2, (2002): s. 181-182.

İnsan Aklının Evrimsel Gelişimi Üzerine: Zıt Görüşlerin Kısa Bir Analizi ve Felsefi Bir Yorum
leceği bir seyir. Bir senaryo olarak insan aklının giriş-gelişme-sonucu gibi neredeyse. Bu durum, birbirinden tamamen farklı teorilerde bile ortaktır

Öyle düşünüyoruz ki, Mithen'in çalışmasını Julian Jaynes'in "Origins of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind (1976)" eseri ile karşılaştırmak adil değildir, ama Jaynes'in bir şekilde benzer bir süreci hayal ettiği belirtilmeye değerdir. Zihnin eşsiz özellikleri, burada kastedilen bilinçtir, insan beyninin fiziksel olarak ayrı olan iki lobunun arasındaki durmadan ve hızlıca artan bir konuşmadan doğru ortaya çıkar. Gelişim; bilişin birçok ögesi arasındaki bariyerlerin kötüleşmesi içine yerleştirilir.¹⁴

Peki, eğer ortada ve bilimsel olan bile asla tam bir kesinlik sağlayamıyorken, aklın gelişiminde bu *lineerlik* önvarsayımı, kabulü neden? Aklın evrimi neden *düz çizgisel* bir seyri takip etmiş, etmekte olsun? Bir önceki evre ile bir sonraki evre arasında bir tür ilişkisellik olduğu, olması gerektiği önkabülü burada gerçekten olmazsa olmaz olan bir şey mi? Burada, aklın oluşumu ve gelişimi üzerinden kurulan teorilerin (kendi alanlarında bazı açılardan gerçekten de çığır açıcı eserlerdir bunlar) aklın kökeninin ve gelişiminin açıklanmasında sunduğu şeylerin felsefe içinde karşılıklarının sürekli aynı şeye tekabül etmesinin en büyük sebebi, tüm bu teorilerin merkezinde asla terk edilmemiş olan bir lineerlik fikri, kabulü olabilir mi? Belki de. Kesin bir şey söylemek zor. Lineerlik içermeyen türde bir aklın evrimsel seyri nasıl oluşturulabilir ki? Kesin bir şey söylemek zor. Ancak zaten bir filozofun ya da felsefe makalesinin amacı bu türden yeni bir teori ortaya atmak olamaz, en başta buna yetisi yoktur çünkü. Ancak ortada mevcut olan teorilere, bu teorilerin kurulduğu alanların dışından bir göz olarak bakmak ve belki de içeriden bakanların göremediği bir şeylere işaret edebilir. Bu teorilerin gelişmesi, zenginleşmesi için. Ya da hepsini geride bırakacak yeni bir teorenin ortaya koyulması için gerekli olan yaklaşım zeminini hazırlamak için. Belki de. Çoktan ölmüş olan bir felsefeden büyük bir beklenti mi bu? Felsefenin henüz henüz doğmakta olduğunu düşünenler için cevaplaması zor bir soru. Ancak kesin olan bir şey var ki, bu teorilerin şu an için felsefenin pek işine yaramamasının en büyük sebeplerinden biri, aklın bu geçirdiği evrelerin aklın kendisi üzerindeki etkisinin tam olarak ne ve nasıl olduğunun ortaya koyulamayışı ile yakından ilgilidir. Bir şeyin bilincinde olmak ne demektir? Bir şeyin farkında olmak ne demektir? Modern bir insanın kendi önünde duran ağacın bilincinde ve farkında olması ile 2 milyon sene önce yaşamış bir insanımsının kendi önünde duran ağacın bilincinde ve farkında olması

14 John Sarnecki, Matthew Sponheimer, "Why Neanderthals Hate Poetry: A Critical Notice of Steven Mithen's The Prehistory of Mind", s. 184.

arasında ne türden farklar vardır? Modern insanın sahip olduğu benlik ile bu insanımsının sahip olduğu benlik arasında (böyle bir benlik var ise) ne türden ontolojik ayrımlar yapılabilir?

Aklın evrimsel oluşum sürecinde mevcut olmuş olan nörotik gelişimi, kompleksleşmesi, farklı sinirsel bölgelerdeki farklı sinirsel ağ yapılanmalarının farklı yeti ve işlevlere özelleşmiş olan bölümlere içerecek şekilde gelişmesi elbette aklın evrimsel gelişimi ile ilgili birçok şey söyler. Ama yukarıdaki sorulara dair düşünmeye yardım edecek pek bir yardımda bulunmaz. Bunun en büyük sebebi, aklın bu evriminin en temelde aslında insanlık tarihinin bir parçası olmamasıdır, eğer insanlık tarihi şöyle anlaşılırsa:

Yazılı kelimeler aracılığı ile insan ırkının geçmişini ne kadar geriye doğru izleyebilirsek, yaptıklarına karşı duyduğumuz tarihsel ilgi o denli artar. Fakat yeryüzünde yaptıklarını ancak belli belirsiz bilebileceğimiz, tarihi asla yazılmamış ve yazılamayacak olan ilkel insan bizde çok daha farklı bir duygu uyandırır. Her ne kadar her kuytu köşesini iyice araştırsak da araştırdığımız şeyin aslında insan tarihi değil de zoolojisi olduğunun farkındayızdır. Neandertal insanı bir numunedir, bir karakter değil. Ona adını, ailesini ve onu bulduğumuz yere nasıl geldiğini soramayız. Konuştuğu dil onunla beraber ölmüştür ve kendisi hakkında hiçbir bilgi veremez.¹⁵

Bu anlamda insan aklının evrimsel-tarihsel oluşumu ve gelişimine dair araştırmanın *düşünsel bir lineerlik ön kabulü* ile gerçekleştirilmesinin herhangi bir zorunluluğu olmadığı da pekâlâ en az zıttı kadar olanaklı duruma gelir. Böylece insan aklının evrimsel gelişimi paleografi, paleontoloji ve jeolojinin alanından daha çok uzaklaşır. İnsan aklının evrimsel tarihi; jeolojinin ya da paleontolojinin dünyanın kıtasal hareketlerine dair ortaya koyduğu Pangaea, Pannotia, Rodinia, Vaalbara gibi eski dönemlerde mevcut olmuş (bunların da özellikle Pangaea dışındakilerin kesinliği şüpheli olsa da) ve ileri gelecekte olması olası Novopangaea ve Amasia gibi süperkıtaların bir tarihsel mevcudiyet sıralanması gibi bir tarihsel bir lineerliğe sahip olmayabilir. Ya da olabilir de. Burada önemli olan bu lineerliğin kesin bir varsayım ve önkabül ile hiç sorgulanmaksızın teorilerde kendine yer bulmasının eleştirilmesi, üzerine düşünülmesinin sağlanmasıdır.

Burada insan aklının evrimsel gelişimi üzerine geliştirilen teorilere dair getirilebilecek bir diğer eleştiri de, bu teorilerin hepsinin söz konusu

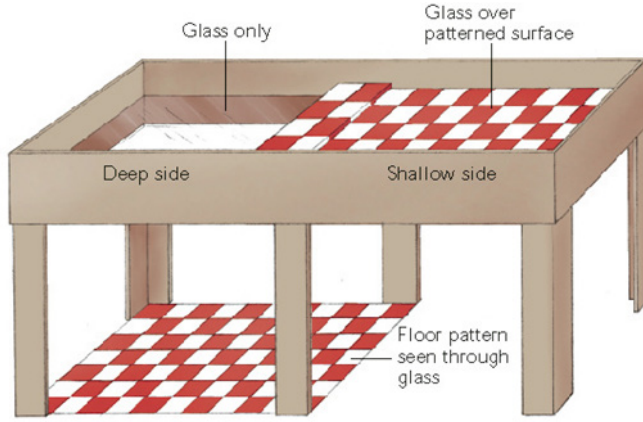
15 John Fiske, *Mitler ve Mitleri Yapanlar: Eski Masalların ve Batıl İnançların Karşılaştırmalı Mitoloji Tarafından İncelenmesi*, Çev Şebnem Duran, (İzmir: İlya Yayınevi, 2012), s. 179.

insan aklı olduğunda, aklın düşünsel yetilerine odaklanmış olmasıdır. Bu teorilerde biliş [cognition], kavrayış [apprehension], anlayış [comprehension], zekâ [intellect], öz farkındalık [self-awareness], bilinç [consciousness] gibi terimlerin ön plana çıkmasıdır. Bu teoriler, kendi dillerini bu terimler etrafında geliştirirler. Sanki aklın evriminden söz edilirken asıl önemli olan terminoloji kesinlikle bu türden olmak zorundaymış gibi. Aklın evrimine dair bu terimler etrafında kurulan bir teori, elbette birçok önemli konuya değinir ve bu konularla ilgili meseleleri kendi içine alarak kapsar. Ancak söz konusu akıl olduğunda bu terimlerle de özsel olarak ilişkili olan bir başka terim daha vardır ki, ona yeterli vurgu yapılmamış gözükür: Duygu [emotion]. Burada bu teorilerde pek vurgu yapılmayan ya da onu da göz önünde bulundurarak, merkeze alarak teorinin şekillendirilmediği öge olan duygu ile bu önemsenen terimler arasındaki özsel ilişkiyi göstermek için tek bir örnek üzerinde durulacaktır. Bu, duygu ve öz farkındalık arasındaki ilişkidir.

Görece kompleks bir yapıya sahip olmayan akla sahip hayvanların bile bir uçurumun kenarına geldiğinde dümdüz yürümeye devam etmesini engelleyen bir şey vardır. Hayvan uçurumun kenarına geldiğinde daha fazla ilerlemeye devam etmez, durur. Onun bu ilerlemesi, elbette aklında soyut bir kavram olarak “boşluk”, “ölüm”, “mekân”, “kendilik [the self]” gibi anlayışlara sahip olduğu için değildir. O, bunların hiçbirine sahip olmadan sadece durur. O, bunların hiçbirine sahip değildir ama yine de bir şekilde kendisinin farkındadır. Burada hayvanın zihninde ne bir “mekân” anlayışı, “uçurum”, “bir şeyin kenarında olmak”, “kenar”, “sınır”, “uç”, “aşağı düşmek”, “aşağı”, “düşmek”, “hayatın son bulması”, “hayat”, “son” gibi zihinsel bir işlem süreci gerektiren soyut anlayışlar vardır ne de hayvan tam uçurumun kenarında iken gözleri önünde gördüğü toprağın bitmesi ve boşluğu imleyen renk ve şekil değişimin, atacağı bir adım sonrasının kendine zemin bulamayacağı anlamına geldiğinin farkındadır. Ama o yine de uçurumun kenarına geldiğinde ilerlemeyi bırakır ve durur. Çünkü o, bir uçurum olarak uçurumun farkında olmasa bile, uçurumun gayet farkındadır. Peki, bu süreçte “duygu”nun bir yeri olabilir mi? Duygu, bilişin gelişmesinde özsel bir role sahip olabilir mi?

Burada konuyla doğrudan ilgili olması açısından ünlü “visual cliff (görsel uçurum)” deneyinden biraz bahsetmek gerekir. İlk olarak 1960 yılında Eleanor Gibson ve Richard Walk tarafından insan ve hayvanlarda (deneyde kullanılan hayvanlar sıçan, kedi, kaplumbağa, inek, civciv ve koyun-

dur) “derinlik algısı”nın araştırılması için (derinlik algısının öğrenilen bir süreç mi yoksa doğuştan gelen bir yapı mı olduğu sorunu merkezinde) düzenlenen bu deneyin¹⁶ modifiye edilmiş bazı versiyonları özellikle bu uçurum algısına dair kavrayışın “duygu” ile nasıl değişebildiği, gelişebildiğini gösterir. Deney ortamını kısaca anlatmak gerekirse; bu deneyde üzeri yüksek kontrastlı dama tahtası deseni ile örtülü bir platformun üstü pleksiglas ile kaplıdır. Bu platformun bir tarafında platform pleksiglasın hemen altında yer alırken, diğer tarafında pleksiglasın yaklaşık 1,5 metre altında başlar. Aslında eğer istenirse ağırlığı taşıyacak olan pleksiglasın üzerinde dümdüz yürünebilecek iken, platformun ortasına gelindiğinde pleksiglasın 1,5 metre altında kalan zemin bir tür uçurum, boşluk yanılması, görsel bir kandırmaca yaratır.

Bu platformda 6 ile 14 aylık arası olan bebekler bu platformun bir ucuna yerleştirilir ve platformun diğer ucuna da bir oyuncak ve bebeğin güvendiği bir birey (annesi, babası ya da alışık olduğu bakıcısı) yerleştirilir. Amaç, bebeğin oyuncağa doğru ilerleyip görsel uçurumun kenarına geldiğinde nasıl davrandığını görmek ve bu davranışında platformun diğer ucunda bulunan güvenilen kişinin ne türden değişiklikler yaratabildiği ya da yaratıp yaratamadığını görmektir.

16 Bkz. Eleanor J. Gibson, Richard D. Walk, “Visual Cliff”, *Scientific American*, Cilt: 202, Sayı: 4, (1960): s. 64-71.

Gibson ve Walk'ın deneyinde 36 bebek yer almıştır. Bebekler bu görsel kandırmacaya kanarlar ve emekleyen bebek tam da görsel uçurumun olduğu yerde emeklemesini durdurur, etrafına bakınır, sanki yüksek bir yerden aşağı inmeye çalışıyormuş gibi önce ayakları aşağı, uçurumun olduğu yere doğru salmayı dener, uçurumdan korkup platformda emeklemeye başladığı noktaya geri döner, olduğu yerde platformun ortasında durur ilerlemez, ağlar, eliyle önünde bulunan boşluğun üstündeki pleksiglase dokunup çevresel bir algı geliştirmeye çalışır. Bu deneyde yer alan 36 bebekten 27 tanesinin annenin bulunduğu derin kısma rahatlıkla geçtiği, bazılarının tereddüt içinde olsa da geçtiği, bazılarının ise pleksiglase elleriyle kontrol edip üzerinde emeklenebilir olduğunu görseller bile annenin olduğu derin tarafa ilerlemediği görülmüştür.

Bu deneyde bebekteki yükseklik korkusu ve derinlik algısının doğuştan olup olmadığına yönelik kesin bir sonuç çıkmamış olsa da, annenin mevcudiyetinin bu deneydeki rolü ve etki gücü daha sonraki bazı benzer deneylerde odaklanılan konu olmuştur. Bu deneyin farklı bir versiyonunda;¹⁷ platformun görsel uçurumun bulunduğu tarafından annenin platformun diğer tarafında bulunan bebeğin mimikler, sesler ve el işaretleri kullanarak bebek platformun ortasına geldiğinde yapacağı eylemi etkilemekte ve değiştirmedeki gücüne odaklanılmıştır. Platformun ortasına gelen bebeklerin görsel uçurum ile karşılaştığında, eğer annenin yüz ifadesi ve mimikleri davet edici, kendine doğru çağırıcı ve neşeli olunca bebeklerin anneye doğru ilerledi-

17 James F. Sorce, Robert N. Emde, Joseph Campos, Mary D. Klinnert, "Maternal Emotional Signaling: Its Effect on the Visual Cliff Behavior of 1-Year-Olds", *Developmental Psychology*, Cilt: 21, Sayı: 1, (1985): s. 195-200.

ği ancak annenin yüz ifadesi ve mimikleri, el işaretleri korku ya da kızgınlık (bir tehlikeye işaret edecek şekilde belki de) dolu ise bebeklerin anneye doğru ilerlemediği görülmüştür. Annenin yüz ifadesinin yarattığı duygu, bebeğin görsel uçuruma dair verdiği kararı özsel olarak belirler. Bu deneyle bağlantılı olarak gerçekleştirilen bir diğer deneyde ise ortada görsel bir uçurum olmadığı zaman bebeklerin annelerinin yüz ifadesi ne olursa olsun platformun diğer ucuna, oyuncuğa ya da anneye doğru gittiği görülmüştür. Bu, bebeklerin annelerin duygu ifadelerine en çok bir durum hakkında kararsız kaldıklarında uyduklarını şeklinde yorumlanmıştır. Elbette bu deneylerin eriştiklerini iddia ettiği sonuçlara dair eleştiriler mevcuttur.¹⁸ Bu eleştirilerin burada haklı ya da haksız çıkarılması herhangi bir önem ya da anlam taşımaz bu makale için. Burada önemli olan, söz konusu bir bebeğin hem özfarkındalığı hem de şeylere dair bilişsel yetisi söz konusu olduğunda annenin olumsuzlayıcı ya da olumsuzlayıcı işaretlerinin bebekte yarattığı güven ya da güvensizlik duygusunun bu bilişsel yetileri nasıl derinden şekillendirebildiğine dair bir örneğin mevcut olmasıdır. Bu anlamda aklın evrimsel gelişimine dair teorilerde, bu teorilerdeki evrelerde önemli merkez bir yere yerleştirilmeyen “duygu”ya bu teorilerde daha büyük bir önem verilmesinin gerekliliği biraz daha açık bir şekilde ortaya çıkmış olur.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki, aklın evrimsel gelişiminin kendisine nasıl yaklaşırsa yaklaşılsın, hangi açıdan ele alınırsa alınsın, kendisini insanın bilmesine kapalı tutan bir süreç olması oldukça yüksek bir olasılığa sahiptir. Bu durum, en temelinde bu alandaki araştırmacıların kabul etmeleri gereken *insanlığın bir şanssızlığı* olarak mevcuttur. Ancak yine de araştırmacıların bu şanssızlık içinde kendi ufak şanslarını denemelerinden yine de vazgeçmemesi gerekir. Zira insan aklı söz konusu kendi evrimi olduğunda bu şanssızlık içinde çok farklı bir şansa da sahiptir. Nihai bir içbakış [introspection] olarak aklın aklı anlama çabası aklın herhangi başka bir şeyi anlama çabasından çok daha farklı bir düşünsel mekanizma ve seyir içinde işler. Bu seyrin içinde kendine araştırma köşesi bulmak, her araştırmacının bir insan olarak kendi insan olma durumlarına özsel bir borcudur. Sonuçta insan, insanın ne olduğu üzerine düşünmek zorunda değil midir biraz da!

18 Bu eleştiriler için bkz. (1) Karen E. Adolph, Kari S. Kretch, “Infants on the Edge: Beyond the Visual Cliff”, *Developmental Psychology: Revisiting The Classic Studies*, Ed. Alan M. Slater, Paul Quinn, (Londra: Sage Publications Ltd., 2012), 36-55; (2) Nancy Rader, Mary Bausano, John E. Richards, “On the Nature of the Visual Cliff Avoidance Response in Human Infants”, *Child Development*, Sayı:51, (1980): 61-68.

Öz

İnsan Aklının Evrimsel Gelişimi Üzerine: Zıt Görüşlerin Kısa bir Analizi ve Felsefi bir Yorum

Bu makalede insan aklının evrimsel gelişimine dair bazı teoriler incelenmiş ve eleştirilmiştir. Bazı noktada birbirleri ile çelişen bu teorilerin karşılaştırmalı bir okunması üzerinden bu teorilerin ortak olan eksik yanları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu teorilerin felsefe için anlamı üzerine düşünülmüş ve bu teorilerde mevcut olan lineerlik övarsayımı eleştirilmiştir. Ön plana çıkan biliş, kavrayış, anlayış, zekâ, özfarkındalık, bilinç gibi terimlerin yanı sıra duygu kavramının bu terimler ile ilişkisine vurguda bulunulmuştur. Görsel Uçurum deneyi üzerinden bu ilişki açık kılınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Akıl, Evrim, Gelişim, Teori, Felsefe.

Abstract

On the Evolutionary Progress of Human Mind: A Short Analysis of Opposite Views and a Philosophical Interpretation

In this article, some theories about evolutionary progress of human mind are examined and criticised. Through a comparative reading of these theories -which are sometimes contradictory to each other- it has been tried to present the common missing parts of these theories. The meaning of these theories for philosophy has been thought and the presupposition of linearity in these theories is criticised. The relation of the concept of emotion with the terms like cognition, apprehension, comprehension, intellect, self-awareness, consciousness -which stand forward within these theories- is emphasized. Through the visual cliff experiment, it has been attempted to clarify this relation.

Keywords: Human, Mind, Evolution, Progress, Theory, Philosophy.

Kaynakça

- Eleanor J. Gibson, Richard D. Walk, “Visual Cliff”, *Scientific American*, Cilt: 202, Sayı: 4, (1960): 64-71.
- Frederick L. Coolidge, Thomas Wynn, *The Rise of Homo sapiens: The Evolution of Modern Thinking*, (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009).
- James F. Sorce, Robert N. Emde, Joseph Campos, Mary D. Klinnert, “Maternal Emotional Signaling: Its Effect on the Visual Cliff Behavior of 1-Year-Olds”, *Developmental Psychology*, Cilt: 21, Sayı: 1, (1985): 195-200.
- Jean Paul Charrier, *Bilinçdışı ve İnsan*, Çev. Hüsen Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2010).
- John Fiske, *Mitler ve Mitleri Yapanlar: Eski Masalların ve Batıl İnançların Karşılaştırmalı Mitoloji Tarafından İncelenmesi*, Çev. Şebnem Duran, (İzmir: İlya Yayınevi, 2012).
- John Sarnecki, Matthew Sponheimer, “Why Neanderthals Hate Poetry: A Critical Notice of Steven Mithen’s The Prehistory of Mind”, *Philosophical Psychology*, Cilt: 15, Sayı: 2, (2002): 173-184.
- Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri*, Çev. Kudret Emiroğlu, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006).
- Joseph J. Campos, Rosanne Kermoian, David Witherington, “An Epigenetic Perspective on Emotional Development”, *Emotion: Interdisciplinary Perspectives*, Ed. Robert D. Kavanaugh, Betty Zimmerberg, Steven Fein, (New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers, 1996), 119-138.
- Karen E. Adolph, Kari S. Kretch, “Infants on the Edge: Beyond the Visual Cliff”, *Developmental Psychology: Revisiting The Classic Studies*, Ed. Alan M. Slater, Paul Quinn, (Londra: Sage Publications Ltd., 2012).
- Martin Heidegger, *Die Grundbegriffe Der Metaphysik: Welt – Endlichkeit – Einsamkeit*, Gesamtausgabe Band 29-30, (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1983).
- Merlin Donald, *A Mind So Rare: The Evolution of Human Consciousness*, (New York: W.W. Norton & Company, 2002).
- Merlin Donald, *Origins of the Modern Mind: three stages in the evolution of culture and cognition*, (Londra: Harvard University Press, 1993).
- Nancy Rader, Mary Bausano, John E. Richards, “On the Nature of the Visual Cliff Avoidance Response in Human Infants”, *Child Development*, Sayı:51,

İnsan Aklının Evrimsel Gelişimi Üzerine: Zıt Görüşlerin Kısa Bir Analizi ve Felsefi Bir Yorum (1980): 61-68.

- Percy E. Davidson, *The Recapitulation Theory and Human Infancy*, (New York: Columbia University Press).
- Peter J. Bowler, *Evolution: The History of an Idea*, (Londra, University of California Press, 2003).
- Robert W. Preuce, *Archaeological Semiotics*, (West Sussex: Blackwell Publishing, 2010).
- Stephen Jay Gould, *Ontogeny and Phylogeny*, (Londra: The Belknap Press of Harvard University Press, 1977).
- Steven Mithen, *The Prehistory of the Mind: The Cognitive Origins of Art, Religion and Science*, (Londra: A Phoenix Paperback, 2003).